

nia Pigafetty zůstával kapitán velikanem, „sluncem“ a příkladem dokonalého námořníka. Pigafettův spis však zmizel na léta v archivu a španělská historiografie pak po celá staletí Portugalcovy zásluhy soustavně popírala.

Španělsko ostatně v této době už Ostrovy koření nepotřebovalo. Právě v době, kdy se Magalhãesova výprava blížila k Filipínám dosáhl Hernando Cortés toho, ož Evropané v zámoří usilovali – zlatou říši, jejíž bohatství zcela vyvážilo všechna bohatství Asie. Přesná zeměpisná měření navíc ukázala, že Ternate, Tidore a další ostrovy koření patří skutečně Portugalsku. Portugalci tu zřídili faktorie, postavili pevnosti. Udrželi si monopol na obchod asijským kořením. Evropa však

přicházela na chuť i koření Nového světa – vanilce, paprice a později i chili.

Plul tedy Magalhães za marným přeludem? Zemřel zbytečně stejně jako větší na mužů, kteří se s ním opustili v roce 1519 sevillský přístav? Znamenala výprava finanční katastrofu pro všechny, kdož ji podporovali a platili? Poslední otázku zodpověděli už současníci. Přes ztrátu většiny lodí dostal Cristóbal de Haro a jeho společníci, financující z větší části expedice, svoje peníze přinejmenším zpátky. Pytle hřebíčku, skořice, muškátového oříšku a zázvoru vynesly přes osm milionů maravedí, o několik set tisíc víc než výprava stála. Stejně lze pak odpovědět i na první dvě otázky. Teprve Magalhães dokázal splnit Kolumbův sen a zároveň

potvrdil výpočty zeměpisců o velikosti Země. Jeho cesta ukázala skutečnou pozici Ameriky na mapě světa. Úplně změnila názor na jeho podobu. Stará ptolomiovská představa oceánu obklopeného pevninou patřila minulosti. Příklad velkého portugalského plavce ukázal take zároveň omezené možnosti korábu století velkých objevů a stal se nejlepším ukázkou umění a odvahy námořníku tohoto období. Byl to také ve skutečnosti první obeplul Zemi. Zprávy z Ameriky však zatlačily na počátku dvacátých let 16. století informaci o přistání Victorie v Seville na desítky let do pozadí a samotného kapitána dlouho připomínaly jen mapy nejjihnější části Nového světa.

„Procentová“ dohoda Churchilla a Stalina o Balkánu

Miroslav Tejchman

Historický
čas. HISTORICKÝ OBZOR
5/1994, č. 10, s. 223-227.

Na jaře 1941 opustili britští vojáci Řecko a tím i kontinentální Evropu. Pod britskou ochranou pak působily exilové vlády z Jugoslávie a Řecka a britské speciální služby postupně navázaly kontakty i s domácím odbojem v jednotlivých balkánských zemích, především s aktivními komunistickými partyzány.

Od konce roku 1943 se britské podpoře „těšili“ Titovi partyzáni v Jugoslávii, prokomunistické národně osvobozené armády v Albánii i Řecku. Důstojníci z britské zpravodajské služby a diverzní organizace SOE (Výbor pro zvláštní operace) se pokoušeli proniknout do Bulharska, první britský paravýsadek v Rumunsku se uskutečnil v prosinci a připravovala se skupina pro Maďarsko.

Země jihovýchodní Evropy byly tradiční oblastí zájmu Velké Británie. Zejména východní část Středomoří, bezprostředně spojená se zeměmi Středního Východu, zajímala Londýn. Churchill se po celou dobu války pokoušel prosadit tzv. balkánskou variantu spojenecké invaze do Evropy a to i po té, co byla v Teheránu tato idea pohřbena. Byl si vědom strategického významu této části Evropy a rozhodně mu nebylo lhostejné, která z velmocí se tu po válce prosadí. Podvědomě cítil budoucí zájem SSSR o tuto tradiční oblast ruského vlivu – do 1. světové války vyvažovaného Rakouskem–Uherskem.

Ve třetím svazku svých pamětí, vydaných počátkem padesátých let, Churchill přiznal, že po celý rok 1943 mu Balkán nešel z hlavy: „Když jsme v létě 1943 vpadli do Itálie a na Sicílii, nešel mi Balkán a zejména Jugoslávie již vůbec z hlavy.“¹⁾ Tuto doslova „posedlost“, vyvolávanou představou o šíření komunismu potvrdil ve svých pamětech mj. i osobní premiérův lékař lord Moran.²⁾

Vysocí představitelé britského Foreign Office již od roku 1941 upozorňovali na sovětskou hrozbu na Balkáně a na závěr rozsáhlé diskuse, uspořádané zkušenými diplomaty počátkem ledna 1943, znovu přišli s doporučením konkrétních akcí, které by čelily předpokládané sovětské a komunistické expanzi v závěru války. Ministr zahraničí Anthony Eden, se za svého pobytu v Moskvě, kde se zúčastnil porady ministrů zahraničních věcí tří velmocí antihitlerovské koalice v říjnu 1943, se marně snažil „vytáhnout“ ze sovětských partnerů jaké jsou vlastně úmysly Sovětského svazu na Balkáně a zda by sovětská vláda byla ochotná k nějaké spolupráci s Brity.³⁾

Ještě v zimě 1943/44 padlo v Londýně důležité rozhodnutí odeprít v Jugoslávii podporu nacionalistickému hnutí četníků D. Mihailoviče a plně se v této zemi orientovat na všestrannou podporu partyzánské armády Josipa Broze Tita. Britové uznávali fakt, že v některých balkánských zemích se neaktivnější silou odporu proti fašistické Ose postupně stali právě komunisté, a tak se nerozpakovali s nimi a jimi vedenými národně osvobozenými vojsky Jugoslávie, Řecka a Albánie aktivně spolupracovat.

Na jaře 1944 se však na vzdálených přístupech k Balkánskému poloostrovu objevila sovětská vojska. Na přelomu března a dubna dosáhla Rudá armáda rumunských hranic z roku 1940 a připravovala se na letní ofenzívu. Dne 2. dubna vláda SSSR ve zvláštním prohlášení ujistila, že případný vstup Rudé armády na území jiných států bude vyvolán jen válečnou potřebou a nikoli přáním zasahovat do vnitřních záležitostí té či oné země.

Ještě koncem března 1944 se jugoslávský vyslanec v Ankafe Šumenković zají-

mal, co je pravdy na zprávách o nadcházející dělbě Balkánu mezi velmocí. V odmítavém stanovisku britského ministerstva zahraničí, jež vypracoval O. Sargent se prohlašovalo: „Je to nesmysl. I když se s Rusy budeme možná domlouvat, neznamená to, že chceme Balkán dělit na sféry vlivu.“⁴⁾

Dne 24. dubna 1944 předložilo ministerstvo zahraničí vládě zvláštní memorandum o tom, jak sovětská politika na Balkáně ohrožuje zájmy Velké Británie. Důkladnému rozboru v něm byly zejména podrobeny historické i současné tendence ruské a sovětské politiky. V závěru byl vysloven názor, že „ruský vliv ve střední a jihovýchodní Evropě po válce podstatně vzroste“.⁵⁾

Zatímco sovětská vojska stanula na nepřítisť hájené rumunské hranici, vojska západních spojenců se jen velmi těžko probíjela Itálií, připravovala se na květnovou ofenzívu proti velmi dobře hájené Gustavově linii a hlavní síly západních spojenců se připravovaly na operaci Overlord – invazi v Normandii. Posice komunistických partyzánů v Jugoslávii, Řecku a Albánii dále sílily, mj. i díky všestranné podpoře ze strany Británie.

- 1) Churchill, W., The Second World War, V. Closing the Ring, Boston 1952, s. 463.
- 2) Moran, C.H.W. Lord Churchill, The Struggle for Survival 1940–1965, London 1966, s. 173.
- 3) Tejchman, M.: „Balkánská politika“ Velké Británie v letech druhé světové války. Hlavní tendence, úspěchy a neúspěchy, Slovanský přehled, 1983, 5. s. 394 n.
- 4) Public Records Office (PRO), London, FO (Foreign Office) 371/436-446, R 4817, Hugessen 26.3.1944.
- 5) PRO, FO 371/43335, N 2883, Effect of Soviet Policy on British strategic interests. Sr.: N 1008, Probable post-War tendencies in Soviet foreign policy affecting British interests, 29.4.1944.

Počátkem května 1944 se W. Churchill obrátil na Edena s dramatickým dotazem, zda se britská vláda „hodlá smířit s komunistací Balkánu“. Současně upozorňoval, že „ve hře s Rusy se blíží doba, kdy bude třeba položit karty na stůl“.⁶⁾ Ministr zahraničí se v odpovědi z 9. května pokoušel znepokojeného premiéra uklidnit – jeho úřad připravuje k celé záležitosti Balkánu zvláštní memorandum, v němž navrhne konkrétní kroky, které by měla učinit britská politika. Výsledkem byla nabídka dohody o vzájemném respektování specifických zájmů obou velmocí v některých balkánských zemích – konkrétně v Rumunsku a Řecku.

Již 5. května 1944, kdy se Eden sešel se sovětským velvyslancem Gusevem se „náhodou“ v rozhovoru zmínil o možnosti případné dohody, podle níž by se „rumunské záležitosti staly převážně záležitostmi sovětské vlády a otázka řecká vlády britské, při čemž by si obě vlády v těchto zemích vzájemně pomáhaly“.⁷⁾ 18. května Eden o celé záležitosti informoval kabinet a týž den také dostal od Guseva odpověď. Sovětská vláda v zásadě souhlasila s návrhem, před tím, než dá definitivní odpověď, by však ráda věděla, zda byl britský návrh konzultován s vládou USA.⁸⁾ Krátce nato proto Eden pověřil velvyslance Halifaxe, aby informoval americkou vládu s tím, že navrhovaná dohoda je pochopitelně provisoriem, které by platilo jen po dobu války a rozhodně neznamená „přání roztrhnout Balkán na dvě sféry vlivu a ještě méně snahu vyloučit USA z formulování a provádění spojenecké politiky vůči těmto zemím“.⁹⁾

Eden oprávněně předpokládal odpor Washingtonu, který preferoval všesvětový bezpečnostní systém v podobě budoucí OSN, odmítal jakékoli dohody velmocí o dělbě „sfér vlivu“, odpovědnosti velmocí za jednotlivé části světa atp., což se pochopitelně nevztahovalo na americký kontinent, kde stále platila Monroeova doktrína. Američané však neměli formulovanou žádnou politiku vůči jihovýchodní Evropě, kterou až dosud přenechávali Britům, jako jejich zájmovou sféru. Hlavním bodem zájmu USA byl dlouhý Pacifik a v Evropě její západní část, která se měla stát jevištěm budoucích spojeneckých vojenských akcí. Balkán byl tradičně pro Američany „velkou neznámou“.

13. června, po třech týdnech, přišla Rooseveltova odpověď. Americký prezident neskryval znepokojení a kategoricky odmítal jakákoli ujednání, který by mohla vést k vytváření „sfér vlivu“ jednotlivých velmocí. První Rooseveltova reakce z 11. června byla zcela odmítavá, až po osobní urgenci Churchillově vyjádřil souhlas, byť podmíněný tím, že dohoda měla platit jen tři měsíce a výlučně po dobu války. O americkém stanovisku Eden informoval Guseva 19. června.¹⁰⁾

Nato dne 30. června předal velvyslanec Gusev Edenovi konečnou odpověď své vlády. Sovětská vláda v ní doporučovala znovu zvážit smysl Brity navrhované dohody. Zejména se domnívala, že je třeba zvážit, „zda by realizace takové dohody

nebyla v rozporu se situací, vzniklou de facto“.¹¹⁾ Je zřejmé, že v situaci, kdy sovětské velení připravovalo letní ofenzívu na Balkán, nepovažoval Stalin za vhodné si předem přilížit ruce. Zvláště v situaci, kdy mohl předpokládat, že Britové jej v jihovýchodní Evropě sotva kdy ohrozí vojensky, či jakkoli jinak. Proto také nesporně uvítal zmíněný postoj Spojených států, který poskytl vítanou záminku k vytáčkám. Ještě 1. července se sovětské velvyslanectví v Washingtonu oficiálně dotazovalo na postoj USA. V odpovědi americké vlády, zahrnuté do memoranda z 15. července, se jasně říkalo, že

Winston Churchill

souhlas vlády USA s Brity navrhovanou dohodou byl dán na tři měsíce a s podmínkou, že dohoda nepovede k rozdělení Balkánu na sféry vlivu.

Churchill byl očividně zklamán a prohlásil, že americké stanovisko povede ke katastrofě.¹²⁾ Eden ještě 10. července informoval vládu, že zamýšlená dohoda se Sověty padla. Přesto se ještě premiér nevzdával. V poselství Stalinovi ze 12. července připomenul, že by navrhovaná dohoda měla vstoupit v platnost. Stalin v odpovědi z 15. července doporučil další odklad – až se vyjasní postoj vlády Spojených států. Churchill se stále odmítal vzdát, přesto, že Eden jej přesvědčoval, že i USA by jistě uvítaly, kdyby „Rusové dohodu zabili“.¹³⁾

Krátce před tím pojednával britský kabinet 7. června 1944 Edenovo memorandum nazvané Sovětská politika na Balkáně. S ohledem na bezprostřední válečné cíle Velké Británie tu bylo navrhováno: „Soustředit se na upevnění pozic v Řecku a Turecku, podporovat a využít řecko-turecké přátelství jako základní faktor v jihovýchodní Evropě a východním Středomoří; vystříhat se jakéhokoli přímého porušení ruských zájmů v Jugoslávii, Albánii, Rumunsku a Bulharsku, ale současně i využít každé příležitosti k šíření britského vlivu zde.“ K posledním slo-

vům se váže nesporně zajímavé doporučení „vyhnout se otevřenému sporu s Rusy, nepřinese to okamžité výsledky, ale dlouhodobě to může být efektivní, zvláště proto, že ve všech zemích budou existovat elementy, znepokojené ruskou dominancí a hledající podporu u Velké Británie. To platí zřejmě i na generála Tita“. Memorandum rovněž podpořilo ideu navrhované dohody o tom, že si obě velmoci, Velká Británie a Sovětský svaz, nebudou na Balkáně „vzájemně překážet“, zatím tedy ve smyslu „volné ruky“ pro Rusy v Rumunsku a pro Brity v Řecku.¹⁴⁾

Změna v Bukurešti, kde byla 23. srpna 1944 svržená proněmecká vláda I. Antoneska korespondovala se zahájením sovětské ofenzívy na rumunské frontě. Po rozbití německých a rumunských armád v jassko-kišinevské operaci, zahájené 20. srpna, si Rudá armáda otevřela cestu na Balkán. Rumunsko se mezitím postavilo na stranu antihitlerovské koalice a vojska dvou frontů Rudé armády doslova „projela“ Rumunskem k maďarské a bulharské hranici.

V Sofii padla vláda 9. září 1944 a nahradila ji levicová prokomunistická vláda Vlastenecké fronty. Již před tím, v noci z 25. na 26. července seskočila v Řecku sovětská vojenská mise, vedená plukovníkem G. Popovem. Několik dní nato se objevila sovětská vojenská mise i u albánských partyzánů.

Churchillovo znepokojení vrcholilo. Vyhlášení války Bulharsku a vstup sovětských vojsk na území tohoto dosavadního německého satelita, ještě umocnilo premiérovy obavy z případného dalšího sovětského postupu do Bulhary dosud okupované řecké Trákie. Churchill, který právě jednal s Rooseveltem v Quebecu, urychleně urgoval dohodu se Sověty, kte-

- 6) PRO, FO 371/43636, R 7380, PM (Premier Minister) to Foreign Secretary 4.5. 1944; Foreign Secretary to PM 9.5.1944.
- 7) PRO, FO 371/44000, R 7214, Eden to Kerr 5.5.1944.
- 8) Ibid, Eden to Kerr 18.5.1944.
- 9) PRO, FO 371/43636, FO to Washington 25.5.1944.
- 10) Ibid, R 9472, Roosevelt to Churchill, 13.6.1944. V odpovědi z 23. června Churchill prohlašuje: „Musíme být opatrní při objasňování skutečnosti, že nezřizujeme žádnou poválečnou sféru vlivu“.
- 11) Ibid, R 10483, Gusev to Eden 30.6.1944.
- 12) Ibid, R 10483, PM to Foreign Secretary 10.7.1944. Konstatuje: „Bude to katastrofa“ a trpce si stěžuje na Američany a „jejich pedantické zásady“.
- 13) Ibid, R 114661, Foreign Secretary to PM 8.8.1944.
- 14) PRO, CAB 66/51: WP/44/304, 7.6.1944 – Soviet Policy in the Balkans. Eden Memorandum, Český text: Slovanský přehled, 1990, 6. s. 438–440.
- 15) Barker, E.: British Policy in South-East Europe in the Second World War, London 1976, s. 144.
- 16) Churchill, W.: The Second World War, VI, Triumph and Tragedy, Boston 1952, s. 227.
- 17) PRO, FO 800/414, Anglo-Soviet political Conversations at Moscow, October 9 – to October 17, 1944. Record of Meeting at Kremlin, 9th October 1944, at 7.p. m.
- 18) Baker, K., ed., Churchill and Eden at War, New York 1978; A. Regis, The Churchill – Stalin „Percentages“ Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944, American Historical Review, 83/ April 1978, s. 378n.

rá by umožnila předkládaný britský vojenský zásah v Řecku, byť i za cenu obětování britských zájmů v Bulharsku. Dne 19. září mu Eden tlumočil stanovisko svého ministerstva. Uznat převažující sově-

Anthony Eden

ský vliv v Bulharsku a Rumunsku výměnou za respektování britských zájmů, to by bylo příliš. Británie by se měla snažit dosáhnout převahy v Řecku a akceptovat převahu v Rumunsku.

Dne 21. září 1944 dostal britský velvyslanec v Moskvě Clark-Kerr pokyn sdělit vládě SSSR, že britská vojska budou vyslána do Řecka. Současně měl vyjádřit předpoklad Londýna, že se sovětská vláda v této zemi nehodlá vojensky angažovat. Za dva dny náměstek komisaře zahraničních věcí Sovětského svazu Vyšinskij, ujistil Brity, že jeho vláda potvrzuje dohodu z května a nehodlá vyslat vojska do Řecka.¹⁷⁾

V té době byly sovětské divize v Rumunsku a Bulharsku, které okupovaly, bojovaly již i ve východním a jižním Srbsku a v Maďarsku. Spojenci stále ještě bojovali v Itálii, která se po invazi ve Francii stala druhořadým válčištěm.

Churchill se v této situaci rozhodl pro osobní jednání. O přijetí v Moskvě Stalin na požádal již 27. září. Návštěva se uskutečnila ve dnech 9.–17. října 1944. Ještě 18. října ráno se premiér neformálně setkal se Stalinem a den poté ze sovětského hlavního města odletěl. Jedním z bodů moskevských jednání, na nichž Churchilla doprovázel Eden, byla právě regulace zájmu obou velmocí v jihovýchodní Evropě.

Jednání začala 9. října, na pořadu byly mj. i otázky spojenecké kontrolní komise v Bulharsku, o společném postupu v Jugoslávii, ale i v řadě dalších otázek. Byl projednáván i Churchillův návrh na tzv. pracovní dohodu o rozdělení „sféry vlivu“ v jednotlivých balkánských zemích mezi Velkou Británií a Sovětským svazem.

Ve svých pamětech Churchill o zmíněném jednání napsal: „Nastala vhodná

chvilka pro věc. Řekl jsem: Pojdme se dohodnout o našich záležitostech na Balkáně. Vaše armády jsou v Rumunsku a Bulharsku. My tam máme své zájmy, mise a důvěrníky. Nepřipustíme, aby mezi námi došlo k nedorozumění kvůli drobnostem. Pokud jde o Británii a Rusko, jak by to bylo, kdybyste měli 90% vlivu v Rumunsku a my, řekněme 90% v Řecku, my a vy 50% – 50% v Jugoslávii? Zatlumco se překládalo, napsal jsme na půlarch papíru:

RUMUNSKO	
Rusko	90%
ostatní	10%
ŘECKO	
Velká Británie (spolu s USA)	90%
Rusko	10%
JUGOSLÁVIE	50% : 50%
MAĎARSKO	50% : 50%
BULHARSKO	
Rusko	75%
ostatní	25%

Poslal jsem to Stalinovi, který mezitím poslouchal překlad. Nastala malá pauza. Potom vzal svoji modrou tužku, tlustě podepsal a vrátil nám to. To vše nezabralo více času, než kolik bylo třeba k napsání těchto poznámek.¹⁸⁾

Oficiální britský záznam praví: „Churchill: Jsou dvě země, na kterých máme eminentní zájem. Především je to Řecko. O Rumunsko nemáme obav, je především ruská záležitost a podmínky, které sovětská vláda navrhl, jsou utvářené a odpovídají zájmům budoucího mírového uspořádání. Ale v Řecku je to jiné. Británie musí být vedoucí středomořská velmoc a proto věří, že Stalin bude s to říci totéž, co on o Rumunsku. Stalin souhlasí, že Velká Británie by měla mít první slovo v Řecku. Churchill připomíná, že by se to mělo říci nějak diplomaticky a rozhodně ne s užitím termínu rozdělení sfér, který by mohl šokovat Američany.

harsko, tak tam je větší britský zájem, než v Rumunsku. Stalin připomenul, že bojovali proti Rusku již za 1. světové války. Churchill vyhlásil, že Bulharsko vděčí Rusku za víc, než kterákoliv země. Zdůraznil, že v Rumunsku je Anglie jen přihlížející (spectator), v Bulharsku by měla mít o něco více.“

Stalinovy připomínky k Turecku, a zejména sovětské úsilí o změnu dohod z Montreux, premiér ignoroval. Oba státníci se dohodli na tom, že k otázkám vlivu v jednotlivých balkánských zemích se vrátí na svých jednáních ministři zahraničí.¹⁷⁾ Oba státníci se ještě sešli 13. a 17. října a neformálně rovněž dvakrát, otázky Balkánu se však již neprojednávaly.

Zmíněný britský záznam z jednání dne 9. října 1944 sice neobsahuje výslovnou zmínku o pověstném listu papíru s Churchillovým návrhem „percentové dohody“. Ten leží v britském archivu, ale především je fakticky přítomen, byť někdy nepřímo, v řadě dalších svědectví. Jednotlivé britské dokumenty z té doby používají termín „percentová dohoda“ a její existenci potvrzují i dobové americké dokumenty A. Harrimanna a tehdejší jugoslávské královské vlády, respektive vyslance Šumenkoviće. Později vše potvrdil ve svých pamětech i Eden. Na základě postupně zpřístupňovaných archivních materiálů existenci dohody potvrdili britský historik Baker a Američan Regis.¹⁸⁾

Eden a Molotov jednali v Moskvě pětkrát – 9., 10., 11., 14. a 16. října. Na druhé a třetí schůzce jednali o „percentové dohodě“. Záznamy z jednání obsahují klíčové informace.

10. října: „Molotov začal s Maďarskem, chtěl 75:25, jsou sousedé, bojují spolu. Eden slíbil posouzení. Budu otevřený: jsme nešťastní z vývoje na Balkáně, kde jsme neustále stavění před hotovými věci. Molotov poukázal, že myšlenka

A. J. Vyšinskij, rumunský král Michal a ministerský předseda Dr. Groza.

Po krátké diskusi došlo ke shodě, že ve vztahu k Jugoslávii a Maďarsku je každá ze dvou vlád stejně zainteresovaná, dále, že Rusko má větší zájem v Rumunsku, stejně jako Velká Británie v Řecku.

Churchill nadhodil, že pokud jde o Bul-

percentuální vyvstala ze věřejšího zasedání a že by si zasloužila zvýšení. Souhlasili by s následujícími: Bulharsko, Maďarsko a Jugoslávie 50:50, Maďarsko 75/25, Bulharsko 75/25 a Jugoslávie 60/40 to je maximum, kam může. Eden: pre-

miér Ipí na Jugoslávii, proto 75/25, 80/20 a 50/50. Molotov ano, jestliže Bulharsko 90/10."

11. října: „Molotov: Jugoslávie 50/50, Maďarsko a Bulharsko 80/20. Shodli se, že v Jugoslávii společná politika. Shodli se na dohodách se satelity.“

Řecký biskup mezi britskými vojáky v Aténách

V závěrečném neformálním rozhovoru u večeře, poslední den jednání v noci, upozornil Churchill Stalina, že lidé v Evropě a spojeneckých zemích se obávají sovětizace. Stalin jej ujistil, že nemá v úmyslu ani teď, ani v budoucnu sovětizovat ostatní země, nemůže a ani nechce. Sovětský diktátor prohlásil: „*Rusko má dost co dělat samo se sebou, ač všichni pracují ve dne v noci. Nechce ale ani také, aby se někdo vměšoval do jeho vnitřních záležitostí.*“¹⁹⁾

O svých jednáních ještě 11. října Churchill informoval amerického prezidenta: „*Je absolutně nutné, abychom se shodli na Balkáně. Tak můžeme zabránit občanské válce, která hrozí vypuknout v některých zemích a ve které by naše sympatie byly na straně jedné a Sovětů na straně druhé.*“²⁰⁾

Současně premiér informoval kabinet zvláštním memorandem ze 12. října. V něm jednání prezentoval jako úsilí zabránit konfliktu se SSSR. Dohodnuté nezavazovalo USA a byla to jen „vnitřní směrnice pro nejbližší budoucnost“.²¹⁾

Původní myšlenka „dohody“ se sovětskou vládou o postupu vůči jednotlivým balkánským zemím byla Churchillem i Edenem chápána jako dočasná a krátkodobá záležitost, jako v podstatě jakýsi pracovní nástroj. Ostatně i prezident Roosevelt ještě před zahájením sovětsko-britských jednání v Moskvě informoval Stalina, že jakékoli na jednáních dosažené závěry budou mít nutně předběžný charakter, protože neexistují otázky, na kterých by USA nebyly zainteresovány.

Churchill sám, v již zmíněném osobním poselství z 11. října, ujišťoval Roosevelta a o den později i Stalina, že dosaženou dohodu chápe jako předběžnou a procenta nebyla „*vic než metodou k vzájemnému pochopení a pro učinění prvních kroků*“. Podle něj by se to nemělo ani do-

stat do dokumentů, ani ven.²²⁾ Podobně o několik týdnů později Churchill tvrdil, že myslel výlučně na dobu války a že procenta měla být jen ukazatelem stupně zainteresovanosti. Měla napomoci při řešení praktických záležitostí. Ještě 21. prosince 1944 však nabádal Edena, aby „*pamatoval na procenta, jak byla zapsána*“.²³⁾

Churchillovo tvrzení o dočasnosti jím navrhovaných dohod však vyvracejí sama fakta, ukazující mj., že již počátkem května 1944 premiér sice nabízel „*pracovní uspořádání*“, ale přitom byl přesvědčený, že přišel čas „*zvážit poválečný dopad stávajících událostí na Balkáně*“.

Lze souhlasit se závěrem, že „procentová dohoda“ byla formalizací existující situace.²⁴⁾ Důkazem, že se Britové nechtěli vzdát jihovýchodní Evropy a že za své, stávající i budoucí, pozice v této části kontinentu bojovali.

Reálným a také jediným „ziskem“ bylo Řecko. Sovětská vláda skutečně respektovala zájmy Velké Británie a do událostí v této zemi, kde nakonec došlo k britskému vojenskému zásahu proti levicové armádě ELAS, se nevměšovala.

Již 26. srpna 1944 Hitler vydal velitelské příkazy k evakuaci Řecka, jižní Albánie a jižní Makedonie – šlo o jednotky armádní skupiny F. Do konce září německá vojska vyklidila západní Řecko, první týden v říjnu Attiku a konečně 13. října i Athény, které před tím Němci vyhlásili za otevřené město. Více jak stotisícová armáda ELAS začala zaujímat místo okupačních jednotek a v krátké době kontrolovala dvě třetiny řeckého

území. Současně přicházeli do Řecka britští vojáci – první se vylodili v přístavu Patras již 4. října 1944. Konečně 18. října přibyla loď do Athén i řecká vláda, které se v zemi snažil konkurovat levicově orientovaný Výbor národního osvobození, opírající se o jednotky ELAS.

Když levicová Národně demokratická fronta EAM (řídící činnost VNO, jakési prozatímní vlády), ovládaná komunisty, odmítla rozpustit své ozbrojené síly – jednotky národně osvobodzenecké armády ELAS, zahájily britské jednotky 4. prosince 1944 ozbrojenou intervenci. Začala občanská válka, a níž britská armáda aktivně podporovala královskou řeckou vládou a policií v ozbrojeném boji s jednotkami ELAS.

Sovětská vláda respektovala „moskevskou dohodu“ a řecké komunisty nepodpořila. Oficiálně se k britskému vojenskému zásahu nevyjádřila a sovětské sdělovací prostředky buď mlčely, nebo se vyjadřovaly velmi zdrženlivě. Daleko otevřeněji v negativním smyslu na intervenci reagoval tisk a veřejnost v USA, což vedlo až k protestu Foreign Office ve Washingtonu.

Nečinnou zůstala sovětská vojenská mise, usazená v téměř aténském hotelu, v němž sídlilo velení britských jednotek generála Scobieho. Jediná činnost, kterou plukovník Popov vyvíjel, bylo fotografování britských jednotek v bojových akcích proti řeckým komunistům.

Dnes lze říci, že to bylo jediné, co mohla tehdy Moskva dělat: konec války byl stále ještě vzdálený a nebylo vhodné riskovat konflikt se spojencem a v zemi, v níž SSSR neměl strategické ani politické zájmy. Navíc britská otevřená angažovanost v Řecku umožnila otevřenou sovětskou angažovanost v Bulharsku a zejména v Rumunsku. Po sovětském zásahu v Bukurešti, který přivedl k moci prokomunistickou vládu P. Grozy počátkem března 1945, odmítl Churchill americký návrh na protest, právě s poukazem na postoj sovětské vlády v Řecku koncem předešlého roku. Řecko také leželo poněkud stranou hlavního Stalinova zájmu, který byl pochopitelně nasměrován do střední (a dále západní) Evropy.

Nelze souhlasit s názory, že Winston Churchill „procentovou“ dohodou prodal Sovětům většinu jihovýchodní Evropy za Řecko. Za situace, kdy Rudá armáda okupovala Bulharsko a Rumunsko a bojovala v Jugoslávii, kde navíc jednoznačně mocensky dominovala komunistická Titoova armáda (podobně v Albánii), to by-

19) PRO, FO 800/414, Anglo-Soviet Conversations... Record of Meeting at the Kremlin, 10th October 1944, at 7 p.m., 11th October 1944, at 3 p.m.; Record of Conversations at supper on October 18th 1944, at 1 a.m.

20) Roosevelt and Churchill, Their Secret Wartime Correspondence, New York 1975, s. 442.

21) PRO, PREM 366/7 Memorandum by PM, 12.10.1944

22) Baker, Churchill and Eden, s. 281 a 284

23) PRO, PREM 3 374/13A, Churchill Minute M. 1207, 21.12.1944; Sr.: FO 371/43636, Churchill 9.5.1944.

24) Barker, British Policy, s. 145.

lo jediné, co mohla Velká Británie učinit k udržení zbývajících pozic na Balkáně. Svým způsobem to bylo i výhodné, neboť Řecko bylo svou polohou pro Brity, z hlediska zachování jejich imperiálních zájmů (strategická trasa na Střední Východ a do Indie) nejatraktivnější. Ostatně Bulharsko i Rumunsko již odepsali a pokud šlo o Jugoslávii, stále ještě doufali.

Dohoda z Moskvy v podstatě jen potvrdila vzniklou faktickou situaci a poskytla britské politice alespoň určitý manévrovací prostor na jihovýchodě Evropy – byl omezený jen na řecké území. Mos-

kevská „procentová“ dohoda ze října 1944 byla jakýmsi specifikem v oblasti vysoké velmocenské politiky za druhé světové války. Opírala se nikoli o písemnou formu, ale vycházela z dohody ústní a po určitou dobu byla skutečně oběma smluvními stranami respektována. Nejlepším důkazem bylo Řecko.

Podobnou ústní dohodu, již uzavřeli Molotov a Eden v roce 1941, že velmoci nebudou po dobu války uzavírat jakékoli smlouvy s malými evropskými státy, však Sověti, když se jim to nehodilo, prohlásili za britský výmysl. Učinili tak v ro-

ce 1943, když se připravovalo podepsání československo-sovětské spojenecké smlouvy.

Sovětská historiografie existenci „procentové“ dohody dlouho popírala. Především proto, že byla v naprostém rozporu s tím, co se tvrdilo o zahraniční politice SSSR. Nebylo přece možné připustit, že by například mohla jednat stejně, jako politika „imperialistické“ velmoci. Ostatně z podobných důvodů se po celé půl století popírala existence dodatkových protokolů k sovětsko-německé smlouvě z léta 1939.

Evropanství a střední Evropa v historické retrospektivě

Otto Urban

Mezi staronovými ideami ožila v intelektuálních diskusích posledních let také střední Evropa. V různých polohách a podobách, v nejrozmanitějších souvislostech a významech: jako pojem geografický, politický, kulturní, historický atd. Vedle vášnivých stoupců ideje střední Evropy se většinou po straně pohrdavě ušklíbají její odpůrci, poukazující na čirou imaginárnost této ideje a neúčelnost jakýchkoli rozumných úvah o ní. Všichni se ovšem shodují v tom, že střední Evropa je značně dynamickým a konfusním pojmem, v mnoha ohledech nejednoznačným a jen obtížně vymezeným. Bylo by možno uvádět desítky různých více méně vystýžných a vtípných pokusů o definici střední Evropy. Žádný z nich nezískal a nemohl získat platnost obecněji přijímaného vymezení. Tlumočené pojetí vždy odráží určité osobité stanovisko autora – spisovatele, historika, sociologa, politologa, etnologa, filosofa, publicisty atd. atd. – a pohybuje se ve značném rozpětí od ztotožnění středoevropanství s lidstvem vůbec až po hmatatelné „znakovou“ vnější charakteristiku.

Příkladem prvního chápání může být výměr vídeňského rodáka a amerického historika Egona Schwarze: „*Universalismus, antirasismus, sympatie pro všechny etnické, jazykové a náboženské jevy, právo na kritiku, zřeknutí se agresivity, odmítání všech hotových ideologií, úcta k člověku, kritické potírání vlastních škodlivých iluzí, duchovní vzdor vůči lžím a pokryteckým polopravdám, jimž jsme denně od kolébky až do hrobu vystaveni, šetření země, aby také něco zůstalo pro příští generace, sociální spravedlnost, rovnoprávnost pohlaví, smíření a vyrovnání s třetím světem, podpora kulturní činnosti – pokud tento program označíme slovem střední Evropa – a nevím, proč by tomu nemohlo vzhledem k mnoha jiným již existujícím vymezením, která nejsou o nic méně libovolná a tím určována zvláštními zájmy, být – pokud tedy taková střední Evropa je země, označující naše horizonty, pak jsem ochoten*

vzdát se své počáteční skepse a entusiasticky prohlásit: Také já jsem Středoevropan!“

Příkladem barvitějšího vidění na druhém pólu škály mohou být slova rakouské publicistky Barbary Coudenhove-Kalergi: „*Střední Evropa, to jsou barokní kostely, kavárny, jablčiny, víno a vinný střík. Střední Evropa, to je katolicismus a židovské synagogy, střední Evropa, to je Praha, Terst, Innsbruck a Lvov.*“

Neobyčejná rozmanitost a nejednotnost v pojmání střední Evropy byla přirozeným jevem. Přesto tu určité a velice silné jednotící pojítko až do přelomu 80. a 90. let existovalo. V kultuřím a intelektuálním prostředí střední Evropy bylo černo-bílé dělení na „dva světy“, oddělené železnou oponou, přirozeně chápáno jako neorganické, nepřijatelné a neautentické. Pojem střední Evropy jako kulturního a duchovního fenoménu měl vysloveně obrannou funkci, protože železná opona rozbíjela právě a především střední Evropu. Dalekosáhlými změnami posledních let se situace podstatně změnila a celá Evropa se stává obrovskou politickou a intelektuální dílnou, ve které je hledána její nová architektura.

Tázání po středoevropanství ztratilo onu někdy holestně či skepticky pocítovanou naléhavost a dostává nové, evropské rozměry. Uspořádaná a kulturně osobitá střední Evropa dnes není myslitelná bez uspořádané a rozumně integrované Evropy. Ale co je to vlastně Evropa?

Odpověď na tuto zdánlivě banální otázku není zdaleka tak samozřejmá a jednoduchá. Z geomorfologického hlediska je Evropa jediným světadílem, který vlastně světadílem není. Přesto byl historicky oním dílem Euroasie, který se formoval kulturně, politicky hospodářsky atd. jako svébytný celek a o jeho statusu zvláštního světadíle dnes nejsou pochybnosti. Z geografického hlediska byly vždy vcelku ne-
pochybné západní hranice Evropy, otevřeným problémem zůstávaly po dlouhou dobu její východní hranice. Pro antický svět končila Evropa na řece Donu a toto

vidění pak přetrvávalo prakticky po celý středověk. Teprve k roku 1495 máme doloženou první zmínku o Volze jako možné hranici mezi oběma světadíly. Skutečně moderní pojetí geografické rozlohy Evropy se objevuje až během 18. století. V této souvislosti bývá obvykle zmiňován švédský důstojník Philipp Johann von Strahlenberg (1677–1714), který byl zajat v bitvě u Poltavy v roce 1709 a pak několik let pilně cestoval po Rusku. V jeho zápiscích, které byly vydány v roce 1730, byla hranice Evropy posunuta až k Uralu. Tento návrh pak byl ve druhé polovině 18. století popularizován a obecněji přijímán jako určité zeměpisné vymezení. Přes pochybnosti a diskuse o vytýčení přesné hranice – nejen neobyčejná délka, ale především šíře uralského masívu činily potíže – bylo nakonec rozhodnuto chápat celý Ural jako součást Evropy. V polovině 20. století byla upřesněna také jihovýchodní hranice Evropy na spojnici mezi severem Kaspického moře a kerčským průlivem na Černém moři.

I když dnes mezi zeměpisci nadále pokračují diskuse o tom, co je „světadíl“ a jaké jsou jeho znaky a nadále se diskutuje pojem „Euroasie“, o Evropě jako světadíle v zeměpisném slova smyslu vážnější pochybnosti nejsou. Komise expertů Evropské rady vypracovala definici a doporučila členění Evropy do pěti následujících relativně samostatných celků: jižní Evropa (Portugalsko, Španělsko, Itálie, Jugoslávie, Albánie, Bulharsko, Řecko, Kypr, Malta a Turecko včetně maloasijské části!);

severní Evropa (Švédsko, Norsko, Finsko, Dánsko, Island, Faerské ostrovy, nikoli Grónsko);

východní Evropa (evropská část SSSR); střední Evropa (Spolková republika Německo, Německá demokratická republika, Polsko, Švýcarsko, Rakousko, Československo a Maďarsko).

Vzhledem k mezní poloze mezi východem, jihem a středem zůstala tehdy nerozhodnutá otázka Rumunska a neřešeny zůstaly také některé další otázky, napří-

